

# A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA VÉDELMEBEN?

KAPELNER ZSOLT

Kis János:

**Alkotmányos demokrácia**

Kalligram, Budapest, 2019., 576 oldal, 5990 Ft

**K**is János *Alkotmányos demokrácia* című könyve – mely a 2000-ben azonos címmel megjelent kötet szövegei mellett azóta született demokráciaelméleti tanulmányait is tartalmazza – egészen más körülmények között lát napvilágot, mint csaknem két évtizeddel korábbi elődje. A korábbi kötet viszonylag stabilnak látszó demokratikus keretek között jelent meg, olyan történelmi pillanatban, amelyben a rendszerváltást és tágabban az 1989-cel kezdődő történelmi kort még bizonyos – ma már anakronisztikusnak tűnő – magabiztossággal lehetett sikerként elkönyvelni. A 2000-es könyv tanulmányai a demokráciaelmélet fontos és alapvető, de mégis magasrendű, elvont és technikai kérdéseit tárgyalták, elsősorban az alkotmánybíráskodás és a demokrácia viszonyával kapcsolatban. Kétségtelen aktuálpolitikai relevanciájuk ellenére közvetlen szellemi kontextusuk a nemzetközi politikafilozófiai irodalomban a kilencvenes években kibontakozó alkotmányosságvita, melynek mérföldkövei Ronald Dworkin, Jeremy Waldron, majd később Corey Brettschneider könyvei.<sup>1</sup>

A 2019-es *Alkotmányos demokrácia* egy másik világhoz szól. Alapvető kérdésfeltevései is mások. Míg a korábbi könyv alcíme „az alkotmánybíráskodás védelmében” lehetett volna (19. old.), az új kötetnek kínálózó alcím sokkal inkább ez: „a liberális demokrácia védelmében”. Kist már nem pusztán az alkotmánybíráskodás lényegi, de mégis részproblémának tekinthető kérdései foglalkoztatják, hanem magának a demokratikus eszménynek, mégpedig egy specifikus liberális értelmezésének az igazolása. Vita-partnerei épp úgy az „illiberális demokrácia” hívei, mint a demokráciával szemben ellenséges liberálisok – jóllehet, utóbbiakról jóval kevesebb szó esik. A kötet fő tétele, hogy a „liberális demokrácia” kifejezés pleonazmus. Nem létezik sem illiberális demokrácia, sem demokráciamentes liberalizmus.

Először röviden összefoglalom, miért különösen aktuális Kis problémafelvetése. Ezután bemutatom a kötet fő tétele mellett szóló érvelését. Végül azt kérdezem, sikerrel zárul-e a liberális demokrácia védelmére tett kísérlete, és fejtegetései miféle tanulságokkal szolgálnak a liberális demokrácia jelenkori állapotára nézve. Ennek során sajnós figyelmen kívül kell hagynom e komplex és számos területet érintő könyv sok fontos elemzését, például a népszavazással kapcsolatos érveket, vagy az első magyar Alkotmánybíróság tevékenységét értékelő tanulmányt. Nem mintha nem volnának fontosak, figyelemre méltók, ám mellőzésük szükséges, ha érdemi terjedelemben akarok foglalkozni a mű központi gondolataival.

## A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA VÁLSÁGA

„A liberális demokrácia válságban van” (1. old.) – állítja előszavában a szerző, és én is e tényből indulok ki. Kis a válságot csak futólag és elvontan tárgyalja, pedig mibenlétének és eredetének megértése elengedhetetlen a kötet kontextusba helyezéséhez. Az 1990-es évek kezdetén a valóban létező szocializmus összeomlásával úgy tűnhetett, az alkotmányos intézményekkel vegyített képviselői demokrácia – a liberális demokrácia – megkezdte immár feltartóztathatatlan világ körüli diadalmenetét. Nem kell hitelt adnunk Francis Fukuyama híressé vált, a történelem végéről szóló tézisének – azazhogy a liberális demokrácia intézményeivel az emberiség történeti fejlődésének csúcspontjára ért –, hogy belássuk, az adott történeti szituációban a liberális demokrácia szinte mindenkinek sajátosan vonzó ajánlatnak tűnt.

A liberális demokrácia garantálni látszott nemcsak azokat az alapvető emberi és polgári jogokat, amelyek a XX. század történelmi katasztrófái során annyiszor sérültek, de egyúttal azt is, hogy e jogok védelmében ne szoruljunk többé a hatalmasok kegyére. A liberális demokrácia az alapvető jogok védelmét, a társadalmi béke fenntartását és a társadalmi igazságosság megvalósítását nem fejedelmekre és diktátorokra, hadurakra és párttitkárokra, hanem végső soron magukra az állampolgárokra bizza. Immán nincsenek kiszolgáltatva uralkodók kénye-kedvének, hanem az alkotmányos és demokratikus intézmények jóvoltából önmagukról gondoskodhatnak, és kézbe vehetik saját sorsuk alakítását.

<sup>1</sup> Ronald Dworkin: *Freedom's Law*. Oxford University Press, Oxford, 1996.; Jeremy Waldron: *Law and Disagreement*. Clarendon Press, Oxford, 1999.; Corey Brettschneider: *Democratic Rights: The Substance of Self-Government*. Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2007.

Ez a helyzet a XXI. század elejére alapvetően megváltozott. Előbb a 2001-es terrortámadások nyomán kibontakozó, világméretű „terror elleni háború”, a társadalom militarizálása, a megfigyelő társadalom létrejötte, majd még markánsabban a 2008-as pénzügyi válság nyomán egyre szélesebb rétegekben erősödött meg az érzés, hogy a liberális demokrácia intézményei sem az állampolgárok alapvető jogait nem védik, sem a népuralom ideálját nem valósítják meg kellő mértékben. Úgy tűnt, a politikai hatalom birtokosai még a legpatinásabb liberális demokráciákban is semmibe vehetik állampolgáraik érdekeit, és a politikai intézményeket egy szűk katonai vagy pénzügyi elit szolgálatába állíthatják – gondoljunk a nagy pénzintézetek állami kimentésére a pénzügyi válság idején. Az új évezred első évtizedének végére megsaporodtak azok a hangok, amelyek a politikai hatalom szélesebb körű és átfogó népi irányítás alá vonását követelték. Céljuk a hétköznapi állampolgár hangjának és érdekeinek érvényesítése volt a mérhetetlen lobbierővel és befolyással rendelkező elit tagjaival szemben, a 99% érdekeinek képviselője az 1%-kal szemben.

Ez a politikai spektrum jobb- és baloldalián egyaránt feltörő populista impulzus – melynek jobboldali nacionalista és baloldali egalitárius törekvések egyaránt a részei – kitermelte magából a liberális demokráciának azt az éles kritikáját, amely szerint mára a liberális demokrácia a népuralom pusztas színjátékává vált, melyben a tét nélküli választási küzdelmek a beleszólás és a népi hatalom érzetét keltik, ám egyúttal elfedik a tény, miszerint a lényeges kérdéseket nem a népakarat, hanem zárt ajtók mögött kötött megállapodások és elitérdekek határozzák meg. E helyzet megváltoztatásához a liberális demokrácia liberális, alkotmányos intézményeinek a visszaszorítására van szükség, amelyek elvágják az utat a közvetlen népi hatalomgyakorlás és a hatalmasok állampolgári elszámoltatása előtt.<sup>2</sup>

E populista hullám ugyanakkor a liberális demokrácia egy másik kritikáját is életre hívta. A jobb- és baloldali populizmusok megerősödése sokakban felébresztette a népuralommal szembeni (antik gyökerekre visszamenő) félelmeket. A különféle autoriter hajlamú vezetők megválasztása világszerte – Orbán Viktortól Donald Trumpon át Jair Bolsonaróig – igazolni látszott Platón aggodalmát, hogy a demokrácia lényegi gyengesége nem más, mint védtelensége a demagógokkal, a tömeges manipulációval szemben. Az átlagos választópolgár nem rendelkezik kellő tudással és kompetenciával, hogy előítéletektől mentes, megfontolt döntéseket hozzon fontos politikai kérdésekben. Az állampolgárok intellektuális kiszolgáltatottsága az álhírek és az „igazságon túli” (*post-truth*) politika korában végleg működésképtelenné teszi a demokráciát. A jelen helyzetben tehát a liberális intézmények korlátozása végzetes következményekkel járna. Az egyéni szabadságjogok és a jogállamiság védelméhez éppen a demokráciát, az

állampolgári beleszólás lehetőségeit kell korlátozni a hozzáértő, kompetens kevesek uralmának javára egyfajta szakértői uralom, *episztokrácia* kialakításával.<sup>3</sup>

## A LIBERALIZMUSTÓL A DEMOKRÁCIÁIG

Kis János számára a liberális demokrácia válságának egyik fenti megoldása sem elfogadható. Sem a „több demokráciát, kevesebb liberalizmust” populista, népszuverenista, sem a „több liberalizmust, kevesebb demokráciát” liberális elitista javaslata nem megfelelő válasz. Mindkét elképzelés azon a hibás előfeltevésen nyugszik, amelyet Kis *kompromisszumtézis*nek nevez. A kompromisszumtézis szerint a liberális demokrácia egyfajta *ötvözet*; két, egymástól többé-kevésbé függetlenül megvalósítható, sőt egymással feszült viszonyban álló rendszer, a liberalizmus és a demokrácia ötvözete. A demokratikus elv érvényt szerez a népszuverenitásnak, míg a liberális elv az egyéni és kisebbségi jogok védelmével, a jogállamiság biztosításával *korlátozza* a néphatalom túlkapasait, elejét veszi a többség zsarnokságának. Ez az elképzelés azonban téves: a liberális demokrácia nem két, egymással ellentétes elv szerint működő rendszer ötvözete, mert *ugyanazok* a liberális elvek igazolják mind a demokrácia intézményeit, mind az egyéni és kisebbségi jogvédelem és a joguralom liberális intézményeit. A liberális intézmények nem korlátozzák a demokrácia megvalósulását, hanem annak előfeltételei. Ebből következik, hogy nem létezhet sem illiberális demokrácia, sem demokráciamentes liberalizmus.

Kis érve a következő: a liberalizmus azon az erkölcsi alapelven nyugszik, hogy minden ember szabadnak és egyenlőnek született. Ezen elv érvényre juttatásához olyan intézményekre van szükség, amelyek megvédik az egyének alapvető jogait, és biztosítják, hogy igazságos feltételek mellett, egyenlőként érintkezzenek egymással. Ezt a feladatot csakis a tekintélyének intézményes kényszerrel érvényt szerző *állam* láthatja el. Ez az *állam morális szükségességének* Kanttól eredő elve. Az állami kényszer azonban a politikai hatalom gyakorlóit egyenlőtlen helyzetbe hozza polgártársaikkal szemben; olyasmire jogosítja fel őket, amit az állampolgárok velük és egymással szemben nem tehetnek meg. Egyszerű állampolgárként nem írhatok elő a szomszédomra nézve kötelező érvényű szabályokat, és nem kényszeríthetem őt a betartásukra. Ha így tennék, azzal tagadnám kettőnk alapvető egyenlőségét, azt, hogy mindkettőnknek jogunk van a saját elhatározásunk szerint szabadon élni, minthogy egyikünk sem született arra, hogy uralkodjék a másikon. Ahhoz azonban, hogy az állam elláthassa feladatát, a politikai hatalom gyakorlóinak épp így kell eljárniuk.

<sup>2</sup> ■ Egy ilyen típusú érvehhez lásd: Chantal Mouffe: *For a Left Populism*. Verso, London, 2017.

<sup>3</sup> ■ Ezen álláspontot képviseli: Jason Brennan: *Against Democracy*. Princeton University Press, Princeton, 2016.

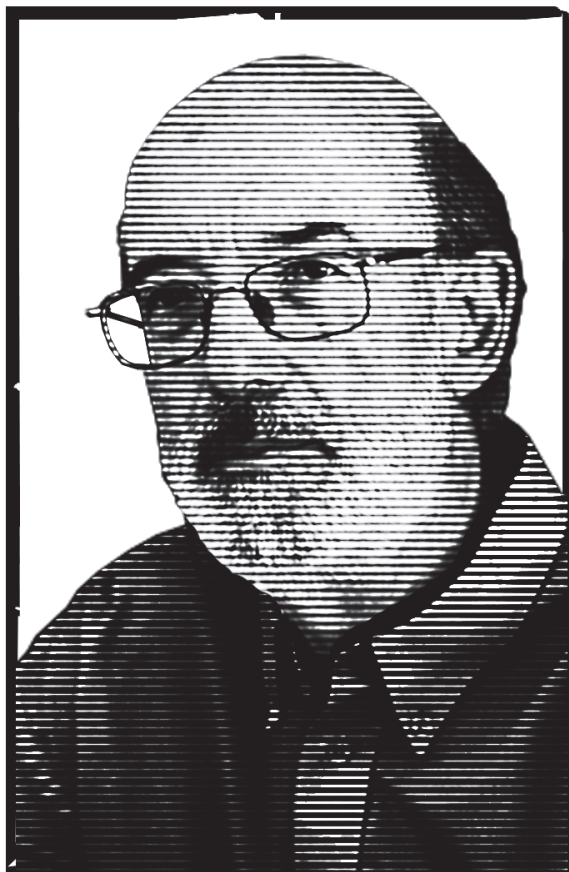
Hogyan lehetséges, hogy a politikai hatalom birtokosai *egyszerre* gyakoroljanak hatalmat fölöttünk, és tartsák tiszteletben mindannyiunk egyenlő és szabad mivoltát? Csakis úgy, ha hatalmukat mi magunk ruházzuk rá a hatalom gyakorlóira, azaz *delegáljuk*. A legitim államhatalom tehát végső soron a neki alárendelt politikai közösségtől, a néptől származik – ez a népszuverenitás elve. Hogyan hatalmazhatja fel a nép a politikai hatalom gyakorlóit? Az állampolgárok nyilván nem adhatják egyenként beleegyezésüket az államhatalom működéséhez, már csak azért sem, mert az állam mindig a politikai közösség egésze, egyének sokasága fölött gyakorol hatalmat, és senki sem adhatja beleegyezését a közösség egésze nevében – azaz mások helyett – semmihez. A felhatalmazást tehát a politikai közösség egészének kollektív módon kell megadnia. Am ehhez világos szabályoknak kell rögzíteniük, pontosan mi számít a nép szavának. Az olyan kollektív entitások, mint a nép, nem személyfeletti, önálló akaratnyilvánításra képes személyek. A nép mint kollektív döntéshozásra képes entitás csakis azon eljárási szabályok révén jön létre, amelyek definiálják, hogyan nyilvánítsa ki akaratát az egyén, és hogyan kell összegezni, aggregálni az egyéni akaratokat ahhoz, hogy megalkothassuk az egységes, kollektív akaratot.

E szabályok természetesen nem lehetnek önkényesek. Ahhoz, hogy a felhatalmazásról szóló döntés a nép egészének döntése legyen, minden tagjának el kell tudnia ismerni, hogy az az ő közös döntésük. Ehhez egyrészt az szükséges, hogy mind beleszólhassanak a döntéshozási folyamatba, mégpedig egyenlő súllyal – bizonyos indokolt kivételekkel, például a fiataloké esetében. Ha csak egy – kisebbségi, akár többségi – csoportnak lenne beleszólási joga, akkor a többiek joggal mondhatnák, hogy a megszülető döntés nem mindannyiuké, hanem csupán a kitüntetett csoporté. Másrészt a beérkező egyéni szavazatokból *méltányosan* kell megalkotni a végső, kollektív döntést, egyenlő mértékben figyelembe véve és egyenlő mértékben tiszteletben tartva a nép minden tagját.

Ez kizárja mindazokat az összegző eljárásokat, amelyek például kétszeres súllyal veszik figyelem-

be valamely etnikai, vallási, gazdasági vagy más-milyen csoport tagjainak szavazatát, hiszen akkor a többieknek a kedvezményezett csoport kegyeinek megnyerésére kellene törekedniük érdekeik érvényesítéséhez, ami alárendelt helyzetbe hozná őket, és megsértené a liberális egyenlőség elvét. Ahogy Kis egy James Buchanantól és Gordon Tullocktól átvett terminussal élve kifejti: egy ilyen összegző eljárás egyenlőtlenül osztaná el az állampolgárok között a részvétel *belső költségeit* – egyesektől sokkal nagyobb erőfeszítést követelne érdekeik érvényesítése a döntéshozási eljárásban, mint másoknak. Kis a döntéselmélet klasszikus tételét elfogadva amellett érvel, hogy az egyetlen összegző mechanizmus, amely e belső költségeket egyenlően osztja el – és kielégít néhány további magától értetődő követelményt –, az *egyszerű többségi elv*, amely mellett az állampolgárnak elég a legkisebb többséget megnyernie érdekei érvényesítéséhez. Minden más összegzési szabály esetén – minősített többség, kétharmados vagy négyötödös döntés – a kisebbség tagjainak sokkal könnyebb dolguk van érdekeik érvényesítésében, mint a többséghez tartozóknak.

Ahhoz tehát, hogy az állam valóban a nép felhatalmazásával tevékenykedjék, döntéseit olyan méltányos eljárásokban kell meghoznia, amelyekbe minden állampolgárnak (a megfelelő kivételektől eltekintve) egyenlő beleszólása van. E követelménynek az a demokratikus rendszer tesz eleget, ahol a döntések közvetlenül a nép vagy a nép által választott – felhatalmazott – képviselők által, egyszerű többséggel születnek. Csakhogy mi állja útját a többség zsarnokságának? Úgy tűnik, a népszuverenitás elve továbbra is megengedi a kisebbség jogfosztását a többség által, tehát a kompromisszumtétis értelmeben szükség van a korlátozására. Ez azonban nem igaz. A népszuverenitás elve abban az alapvető liberális elvben gyökerezik, amely szerint biztosítani kell, hogy mindenki szabad és egyenlő egyenként élhessen a társadalomban. Ezt *prima facie* meggátolja az, ha a döntéshozatali eljárás belső költségei egyenlőtlenül oszlanak meg a részvételre jogosultak között. A kollektív döntéshozásnak azonban – emlé-



keztet Buchanan és Tullock nyomán Kis – nemcsak belső, de külső költségei is vannak. Egy döntés külső költsége az a teher, amelyet az egyének akkor kell viselnie, ha a döntés nem az ő javára dől el.

Ha egy kisebbségnek rendszeresen aránytalanul nagy külső költséget kell viselnie – ha például a többségi döntések rendszeresen megfosztják valamilyen jogától –, akkor tagjainak egyenlő státusza sérül. Az egyenlőség liberális elve tehát megköveteli, hogy az eljárás „a döntéshozatal »belső« költségeit úgy ossza el, hogy a »külső« költségek kockázata mindenkit egyenlően terheljen” (522. old.). Ehhez az szükséges, hogy annál könnyebb legyen egy kisebbség számára megakadályozni egy döntés megszületését, minél nagyobb külső költséggel járna az a számára. Ez a megfontolás indokolja a szupertöbbségi – kétharmados, négyötödös – döntések bevezetését, hiszen ilyen összegzési szabályoknál a kisebbség könnyebben, kisebb koalíció megalkotásával akadályozhatja meg a döntést, mint az egyszerű többségi szabály esetében. Bizonyos típusú terheket azonban a kollektív döntés egyáltalán nem róhat a vesztes kisebbségre, például alapvető jogait nem sértheti meg. Ha így tenne, épp a liberális egyenlőségnek a népszuverenitás elvét igazoló elvét sértené meg. Ezeknek az alapjogoknak és alapvető jelentőségű érdekeknek tehát alkotmányos védelem jár.

Vitatott, hogy pontosan melyek ezek a jogok és érdekek, hogy mi számít a megsértésüknek, és azt pontosan hogyan akadályozhatja meg az állam. Még ha e kérdésekről az alkotmányozási folyamatban rendelkezik is a társadalom, rendelkezései akkor is értelmezésre szorulnak, különösen a precedens nélküli, újszerű helyzetekben. Éppen ezért van szükség egy olyan intézményre, amelynek feladata az alkotmány értelmezése, az alkotmányos rendelkezések mögötti alapvető morális és politikai elvek kifejtése és érvényre juttatása. Ez a szervezet az *alkotmánybíróság*. Az alkotmánybíróság jogértelmező és törvényt megsemmisítő gyakorlata nem a népszuverenitás korlátozása, hanem a demokráciát igazoló elvek érvényre juttatásának része. Az alkotmánybíróság egyike azoknak az intézményeknek, amelyek együttesen biztosítják, hogy az államhatalom a nép felhatalmazásával működjék, és a néptől ráruházott hatalmat gyakorolja. Ha az alapjogok és a kisebbségi jogok nem élveznének alkotmányos védelmet, akkor a népet alkotó egyének nem tudnák egyenlő és szabad állampolgárnak tekinteni egymást és magukat, szavuk nem esne egyenlő súllyal a latba. Ha a kollektív döntések megengednék, hogy a többség bármilyen módon igazságtalanul bánják a kisebbségekkel, akkor e kollektív döntések nem tulajdoníthatók a nép *egészének*; az alapvető jogaikban fenyegetett kisebbségek nem érezhetik sajátjuknak az ilyen közösségi döntéseket. Megfelelő alkotmányos biztosítékok birtokában viszont az állampolgárok akkor is joggal érezhetik úgy, hogy egy kérdésben a nép egésze közösen döntött, ha esetleg a vesztes oldalon szavaztak. Mivel egyenlőként

vettek részt meghozatalában, ekkor is a sajátjuknak érezhetik a döntést.

Ha ez igaz, akkor nincs sem demokráciamentes liberalizmus, sem illiberális demokrácia. Demokráciamentes liberalizmus azért nem létezhet, mert a liberalizmus alapelvei előfeltételezik a népszuverenitás elvét, és előírják a demokratikus intézmények működtetését. Illiberális demokrácia pedig azért nem lehetséges, mert a demokrácia intézményeit éppenséggel a liberális elvek igazolják. Az, hogy az állampolgárok egyenlő joggal vehessenek részt a politikai döntésekben, *nem* olyan végső érték, amely nem szorul további igazolásra. Azt további politikai és erkölcsi alapelveknek kell megalapozniuk és igazolniuk. Ezek az alapelvek pedig a liberalizmus alapelvei, mindenekelőtt az a meggyőződés, hogy minden ember szabadnak és egyenlőnek születik, és saját életéről csakis maga dönthet.

### KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK

Az *Alkotmányos demokrácia* alapvető célkitűzése a liberális demokrácia elméleti védelme mind a „több liberalizmust és kevesebb demokráciát!”, mind a „több demokráciát és kevesebb liberalizmust!” követelésével szemben. A védelem kulcsa a kompromisszumtézis bírálata, hiszen mindkét követelés ezen a tézisen alapszik. Ha a liberális demokrácia nem két, feszült viszonyban álló rendszer – a liberalizmus és a demokrácia – ötvözete, akkor nem szükséges, de nem is lehetséges sem a demokrácia korlátozása a liberális elvek védelmében, sem a liberalizmus korlátozása a demokrácia védelmében. A liberális demokrácia maradéktalanul kielégíti mind a liberális, mind a demokrata követeléseket. Bár Kis érvelése kétségtelenül koherens és erős elméleti alapokon áll, mind liberális, mind demokrata kritikussai felhozhatnak vele szemben ellenérveket.

A liberális kritikus érvelhet amellett, hogy Kis gondolatmenete korántsem alapoz meg olyan erős demokrata elköteleződést, mint ahogy szeretné. E gondolatmenet kiindulópontja az állam morális szükségességének kanti tézise: államnak lennie kell, mert másként az egyének szabadsága, egyenlősége és jogbiztonsága nem biztosítható. Am ahhoz, hogy az állam létezhesse, az állampolgároknak át kell ruházniuk a hatalmat a politikai hatalom gyakorlóira. Tehát ebben a kérdésben nem dönthetnek szabadon. Mivel az állam morálisan szükségszerű, a hatalom delegálása az állampolgárok *kötelessége*. Felmerül azonban a kérdés: mi egy morálisan kötelező felhatalmazás normatív funkciója? A felhatalmazás nem igazolhatja az államhatalom működését, hiszen az már eleve morálisan szükségszerű. A felhatalmazás kollektív döntési aktusa *mint olyan* morális szempontból epifenomén, nincs külön normatív jelentősége. Ezt az érvet Kis maga hozza fel David Estlundnak a *normatív beleegyezésről* szóló elméletével szemben, ám nem vonja le azt a következte-

tést, hogy ez az ellenvetés az ő nézetével szemben is megtehető.

Felvethető azonban a következő ellenérv. Az állam morális szükségessége pusztán annyit ír elő, hogy *valamiféle* államnak léteznie kell. Az állam funkcióját azonban – az állampolgárok szabadságának, egyenlőségének, jogbiztonságának és a társadalmi igazságosság biztosításának feladatát – számos különféle intézményi berendezkedés elláthatja. Azt pedig semmiféle morális szükségszerűség nem határozza meg, hogy közülük melyiket kell választani. Ha tehát az államhatalom gyakorlóit az állampolgárok felhatalmazása nélkül választanak egyet a megvalósítható legitím államberendezkedések közül, úgy jogtalanul kényszerítenek rájuk egy politikai rendet. De pontosan miben áll ez a jogtalanság? Ha a választott berendezkedés teljesíti az állam feladatait – biztosítja a szabadságot, egyenlőséget, jogbiztonságot és igazságosságot –, akkor milyen alapon fogalmazhatnának meg az állampolgárok ellenvetést vele szemben? Ha csakugyan ellátja e feladatokat, akkor mi szükség van még arra, hogy az állampolgárok ráüssék a felhatalmazás pecsétjét is? A válasz nem lehet az, hogy népi felhatalmazás hiányában az állam nem láthatja el feladatait maradéktalanul. Ehhez előbb bizonyítani kellene, hogy a felhatalmazásnak fontos normatív funkciója van. Ha ezt pusztán előfeltételezzük, akkor érvelésünk körben forgóvá válik.

Kis válasza az lenne, hogy a felhatalmazásnak igenis van egy sajátos normatív funkciója:

„Minden politikai rendszer aszimmetrikus viszonyt teremt a publikus autoritás birtokosai és az autoritásnak alávetett személyek között. A népszuverenitás ezt az aszimmetriát hivatott egy fordított aszimmetriával – az elszámoltatásnak és leváltásnak a népet megillető jogával – kiegyenlíteni, egyszersmind biztosítva a népet alkotó egyének közötti horizontális politikai egyenlőséget is.” (425. old.)

Ám korántsem nyilvánvaló, hogy e funkciót csakis demokratikus intézmények láthatják el. Gondoljunk el például egy *felülbírálati* rendszert, amelyben az alkotmányos jogvédelem biztosítékait élvező állampolgároknak lehetőségük van a már megszületett politikai döntések *ex post facto* felülbírálására és a rosszul teljesítő politikusok leváltására, de nincs *pozitív* szavuk a politikai döntéshozásban. Ilyen rendszerben a polgárok nem hatalmazzák fel a politikai hatalom birtokosait, nem a megbízóik, hanem csak a felügyelőik. A politikai döntéseknek sem közvetlen, sem közvetett értelemben nem *szerzői*, csupán felülbíráló, ügyszólván szerkesztői.<sup>4</sup> Egy ilyen rendszer hatékonysága és megvalósíthatósága vitatható, ám korántsem nyilvánvaló, hogy az egyszerű állampolgárok egyenlősége akár egymással, akár a politikai hatalom gyakorlóival szemben sérülne, legalább-

is amennyiben az előbbit az egyenlő alkotmányos garanciák, utóbbit pedig az elszámoltathatóság és a leválthatóság biztosítja.

Ha mindez helytálló, akkor a liberális kritikus állítása igazolt: a liberalizmust és a demokráciát nem fűzi össze olyan erős kötelék, mint Kis állítja. Szerinte nemcsak az illiberális demokrácia fogalmi lehetetlenség, de „[n]em lehetséges nem demokratikus liberalizmus sem, mert a legalapvetőbb liberális elv [...] az együtt élő emberek politikai egyenlőségét követeli meg, az pedig a nép egészének uralmát: demokráciát” (528. old.). Ám a fenti érvelés értelmében a politikai egyenlőség követelményét nem demokratikus berendezkedések is kielégíthetik. A demokrácia egyike a liberális egyenlőség megvalósítási módjainak, de nem az egyetlen. Elégséges, de nem szükséges feltétele a liberális egyenlőségnek. Ha ez igaz, akkor Kis állításával szemben igenis lehetséges nem demokratikus liberalizmus.

A liberális demokrácia Kis-féle védelmével szemben megfogalmazható egy ellenvetés a demokrácia fogalma felől is. Ez az ellenvetés nem irányulhat az illiberális demokrácia fogalmának rehabilitációjára. E fogalmat a kötet meggyőzően kritizálja. Felvethető ugyanakkor, hogy a Kis által védelmezett demokráciakép nem valósítja meg kellőképpen a demokrácia ideálját, amely az eljárási méltányosságon, a politikai befolyás egyenlő megosztásán, a szabad és tisztességes választásokon túl a *néppuralom* eszményét is magába foglalja. Az állampolgár a demokráciában társszerzője az őt uraló politikai rendnek, társsuralkodója saját politikai közösségének. Polgártársaival együtt közösen alkotja meg és alakítja a közösség életét irányító szabályokat és rendelkezéseket.

Ez megköveteli az állampolgárok kellő mértékű *bevonását* a politikai döntéshozásba, vagyis a társadalmi együttélés alapelveinek kidolgozásába és folytonos revíziójába, a társadalom alapvető céljainak kijelölésébe, és annak meghatározásába, hogy a politikai közösség miként valósítja meg az igazságosságot. Az állampolgár csakis akkor tekintheti magát valóságos – és nem pusztán névleges – döntéshozónak, a politikai rend társszerzőjének, ha mérlegelő és ítélőképessége kellő mértékben formálja e döntéshozási folyamatot. Ebben fontos szerepe van a társadalmi eszmecsere, a kollektív deliberáció intézményeinek. Ezek az intézmények nemcsak javítják a kollektív döntés minőségét az érvek és ellenérvek ütköztetésével, nemcsak kiszűrjük a nyilvánosan igazolhatatlan nézeteket, de egyúttal affirmálják is, hogy az állampolgárok morális ágensek és a politikai rend társszerzői, mégpedig azáltal, hogy racionális ítéletalkotó és mérlegelő képességüket a lehetőségekhez mérten hatni engedik a kollektív döntéshozatali eljárásban.

Vajon a Kis által leírt alkotmányos demokrácia lehetővé teszi-e, hogy az állampolgárok mérlegelő és ítélőképessége kellő mértékben formálja a kollektív döntéshozást? Ebben a demokráciában az állampol-

4 ■ A felülbírálat fogalmáról és szerepéről bővebben lásd: Philip Pettit: Democracy, Electoral and Contestatory. *Nomos*, 42 (2000), 105–144. old.

gár szerepe elsősorban a felhatalmazás és a jóváhagyás. Az elsőrendű politikai kérdésekről a választott képviselők döntenek, a politikai közösség együttélésének alapvető elveiről a nem választott alkotmánybírák. A közvetlen állampolgári hatalomgyakorlás – például népszavazással – Kis szerint kivételes eszköz, amelynek használata csak ritkán igazolt (487. old.). A közösségi deliberációról, az állampolgárok nyilvánosságban zajló vitáinak és eszmecsereinek jelentőségéről csak ritkán és futólag esik szó, elsősorban az alkotmányozási folyamat kapcsán (439. old.). Összességében nem világos tehát, hogy az állampolgárok aktív részvétele a közügyek alakításában a nyilvános mérlegelés és deliberáció formális vagy informális csatornáin keresztül – nem beszélve a politikai véleménykifejezés és részvétel olyan formáiról, mint a demonstrációk szervezése, petícióírása, egyesületek, pártok vagy civil szervezetek alapítása és működtetése – része kell-e, hogy legyen a politika normális napi működésének, és ha igen, milyen mértékben.

Mennyiben tekinthetjük tehát magukat e liberális demokrácia polgárai a politikai rend társszerzőinek? Nem mondhatjuk-e – Rousseau-t parafrázálva –, hogy az állampolgár csak minden négy évben társszerző, ám amint leadta szavazatát, szerepe azon döntések pusztán jóváhagyására korlátozódik, amelyeket a szabad mandátummal rendelkező – tehát csakis az alkotmány, valamint a választási ígérek erkölcsi kötelmei, de semmiféle tartalmas állampolgári megbízás által nem korlátozott – képviselők, valamint a meg nem választott alkotmánybírák hoznak? Nem állítom, hogy Kis ne adhatna kielégítő választ az itt felhozott ellenvetésekre. Meglehet, az *Alkotmányos demokráciában* bemutatott elképzelések összeférnek az állampolgári deliberációnak és kontrollnak nagyobb teret adó intézményekkel is. És az sem kizárt, hogy a kötet elméleti erőforrásai elégségesek ahhoz, hogy megmutassák, miért kellene elvetnünk a fent ismertetett felülbírálati rezsimit a demokrácia javára. Ebben a szakaszban tehát pusztán a Kis által bemutatott monumentális elméleti építmény hiányosságaira, potenciális gyenge pontjaira akartam rámutatni.

## A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA VÁLSÁGÁRÓL MEGINT

Ha az *Alkotmányos demokrácia* elméleti célkitűzései sikerrel járnak, ha tehát valóban igaz, hogy a liberális demokrácia vonzó társadalmi-politikai ideál, amelyet sem liberális, sem demokratikus elvek alapján nincs okunk elvetni, akkor mi magyarázza a liberális demokrácia válságát? Ha a liberális demokrácia ellen csakugyan nem emelhetünk érdemi kifogást, akkor miért rendül meg egyre inkább a belé vetett bizalom? Pusztán arról lenne szó, hogy a közvélemény nem ismeri fel a liberális demokrácia mellett szóló érveket? Netán arról, hogy a nyilvánosság a liberális demokráciával szemben ellenséges – tudat-

lanság vagy önérdék által vezérelt – demagógoknak és szélhámosoknak esett áldozatul? Ha a liberális demokrácia válságát nem a benne rejlő strukturális problémák okozták, akkor azt egy *exogén*, külső eredetű válságnak kell-e tekintenünk?

A kötet zárótanulmányában Kis pontosan így elemzi a liberális demokrácia magyarországi leépülését az elmúlt évtizedben. E tanulmány a magyar államberendezkedés természetéről folyó úgynevezett *rezsimvitához* igyekszik hozzászólni, melynek központi kérdése, hogy a 2010 óta hatalmon lévő Fidesz-kormányzat által kialakított rendszer joggal nevezhető-e még demokráciának – ha nem is liberális demokráciának –, vagy a demokrácia és az autokrácia elemeit vegyítő *hibrid rendszerről* van szó, esetleg mezei autokráciáról. Kis e kérdés kapcsán Kornai Jánoshoz kapcsolódva az utóbbi választ tartja helyesnek: az Orbán-rezsim nem demokrácia – semmi esetre sem „illiberális” demokrácia, hiszen ilyesmi nem létezik –, de nem is hibrid rezsim, hanem egyszerűen autokrácia.

Ezt az erős állítást a következő érveléssel támasztja alá. Egy rezsim demokratikus vagy autokratikus voltáról nem ítélnünk úgy, hogy egyszerűen látéletet veszünk az adott államberendezkedés intézményeiről. Ez csakis a legegységesebb esetekben dönthető el a kérdést – Észak-Koreában demokratikusnak nevezhető intézményeknek nyomát sem találjuk, míg Svédország, ha nem valósítja is meg tökéletesen a demokrácia eszményét, egyértelműen a demokráciák közé sorolható. A demokrácia és az autokrácia azonban fokozati fogalmak. A demokrácia elveit különféle intézményi berendezkedések más-más módon és eltérő mértékben valósítják meg. A demokráciát az autokráciától elválasztó határ közvetlen közelében – a demokráciától az autokráciáig tartó spektrum „szürke zónájában” – elhelyezkedő rendszerek alkalmasint jobban hasonlítanak egymásra, mint a „tisztá” demokráciákra és autokráciákra. Könnyen elképzelhető, hogy egy rendkívül rosszul működő, leépülőben lévő demokrácia, amely már az autokrácia küszöbén áll, ránézésre alig különböztethető meg egy rendszerváltásra készülő puha autokráciától, amely már csaknem átkerült a demokrácia oldalára.

Ahhoz, hogy ezen esetek között különbséget tehesünk, a politikai folyamatok *dinamikáját* kell számításba vennünk, különös tekintettel arra, hogy ezek miként érintik az úgynevezett *garanciális intézményeket*. A garanciális intézmények a rendszer demokratikus volta felett őrködő intézmények, amelyek a hatalom egyoldalú kisajátítását hivatottak megakadályozni. Közéjük tartoznak a politikai jogokat rögzítő és érvényre juttató intézmények, a jogállamiság pillérei, a független bíróságok, valamint a szabad és független média. Megállapíthatjuk, hogy ezek az intézmények Magyarországon rossz állapotban vannak: függetlenségük sérült, hatalom-ellenőrző szerepüket nem képesek sikerrel ellátni. Ez éppúgy igaz lehet egy autokráciában, mint egy rosszul működő

demokráciában, ahol történeti esetlegességek, gazdasági hányattatások és egyéb körülmények nem teszik lehetővé a garanciális intézmények megfelelő működését. Ha azonban az események dinamikáját is fontolóra vesszük, beláthatjuk – így Kis –, hogy Magyarországon a garanciális intézmények rossz állapota nem esetleges külső körülmények, hanem az ellenük indított tudatos és szisztematikus kormányzati támadás eredménye. A garanciális intézmények azért vannak rossz állapotban, mert a politikai hatalom birtokosai koordinált támadást intéznek ellenük, amely támadás végeredményben garanciális funkciójuk felszámolására irányul. Ha tehát igaz is, hogy a magyar államberendezkedés *állapota* nem tér el jelentős mértékben egy rosszul működő demokráciától, a magyar állam *működésmódja* már nem demokratikus, hanem autokratikus. Egy rosszul működő demokrácia továbbra is demokráciaként működik – rosszul. A magyar állam azonban autokráciaként, pontosabban egy kiépülőfélben lévő autokráciaként működik.

Tegyük félre most a kérdést, hogy Kis *autokratikus áttörésről* alkotott modellje politikatudományi szempontból mennyiben helytálló, elméleti erényeiben és hiányosságaiban miként viszonyul a rezsimita más résztvevőinek állításaihoz. Ehelyett kérdezzük azt: mi magyarázza az autokratikus áttörést, miért épül le a demokrácia? Az autokratikus hajlamú, teljhatalomra vágyó politikusoknak megfelelő alkalomra, kedvező háttérfeltételekre van szükségük ahhoz, hogy az autokratikus áttörést keresztülvigyék. Mi teremti meg ezeket? Kis úgy véli, az autokratikus áttörés előfeltétele a demokrácia *dekonzolidációja*: az állampolgárok bizalmának megrendülése a demokrácia intézményeiben és a politikai elitekben, ami a társadalom *polarizációjához* vezet. Egy polarizált társadalomban az állampolgárok nem egy egységes, közös vállalkozás résztvevőiként tekintenek egymásra, akik nézeteltéréseik ellenére is bízhatnak benne, hogy érdekközösségük és kölcsönös jóindulatuk – az „állampolgári barátság” – átsegíti őket nehézségeiken. Ehelyett mindinkább egzisztenciális fenyegetést jelentő *ellenségként* viszonyulnak egymáshoz, az autokratikus, demokráciaidegen vezetők pedig egyre vonzóbbnak tűnnek számukra, hiszen e fenyegetés elhárítását ígérik – létrejön az autokratikus áttörés társadalmi alapja.

Mi vezet azonban a demokrácia dekonzolidációjához? A közbizalom megingása és a társadalom polarizálódása nem egy előzmények nélküli természeti csapás, hanem meghatározott társadalmi folyamatok terméke. Mi áll e társadalmi folyamatok hátterében? Elképzelhető, hogy mégis a liberális demokrácia intézményrendszerének bizonyos belső gyengeségeiből, hiányosságaiból fakadnak? Kis a zárótanulmányban nem tárgyalja bővebben a demokrácia dekonzolidációjának okait, ám az *Előszóban* a liberális demokrácia válságának vizsgálatakor egy figyelemre méltó felvetéssel él: „a liberális demokrácia a kapitalista piacgazdasággal együtt alkot átfogó,

politikai-gazdasági rendszert, és mai válsága döntően a kapitalizmus diszfunkcióinak tudható be. Ahhoz fogható átalakulásnak kell végbemennie, amit a jóléti állam bevezetése hozott néhol már a II. világháború előtt, máshol utána.” (15. old.) Ez a magyarázat – amely bizonyos mértékig visszhangozza az első szakaszban bemutatott elemzésemet a liberális demokráciával szembeni bizalomvesztés és a 2008-as pénzügyi válság összefüggéséről – részben elfogadja, hogy a liberális demokrácia válsága exogén válság: nem a liberális demokrácia politikai struktúráinak belső gyengeségei, hanem a kapitalista piacgazdaság diszfunkciói idézték elő. Az idézet azt sugallja: a válság megoldásának kulcsa nem a politikai intézmények – a liberális demokrácia –, hanem a gazdaság működésmódjának újragondolása. Ugyanakkor Kis arra is rámutat, hogy e kettő – liberális demokrácia és kapitalista piacgazdaság – együtt egységes politikai-gazdasági rendszert alkot. Ennek a megfontolásnak messzemenő következményei vannak.

Nem szükséges elfogadnunk semmiféle vulgármarxista redukcionizmust – amely szerint a liberális demokrácia pusztán *kifejeződése* a kapitalizmus gazdasági viszonyainak, ezért átforgalmazásuk csak egyszerre lehetséges –, hogy belássuk: piacgazdaság és liberális demokrácia nem pusztán együttesen működő, de mélyen egymásba fonódott rendszerek is. A piacgazdaság stabil működését a tulajdonjogok, a munkajogi és pénzügyi szabályozás azon rendszere biztosítja, amelyet demokratikus államokban a liberális demokrácia intézményei hoznak létre és tartanak fenn, míg a liberális demokrácia stabil működésének anyagi feltételeit épp a kapitalista piacgazdaság biztosítja. E két rendszer kölcsönös függése egymástól és egymásba ágyazottsága felveti annak lehetőségét, hogy kölcsönösen befolyásolják és alakítják egymás működését és természetét.

A piacgazdaság diszfunkciói a liberális demokrácia által teremtett jogi és politikai környezetben alakulnak ki. Korántsem nyilvánvaló tehát, hogy azok az alapvető gazdasági átalakulások, amelyeket Kis is szükségesnek tart, érintetlenül hagynák a liberális demokrácia intézményeit. Elképzelhető például, hogy a jelenkori kapitalizmust jellemző mérhetetlen gazdasági egyenlőtlenségek – és a velük együtt járó hatalmi és státuszkülönbségek – kezelése előbb-utóbb szükségessé teszi nemcsak jóléti intézkedések bevezetését, de az állampolgárok mainál mélyebb bevonását is a politikai döntéshozás folyamatába – beleértve a gazdasági kérdésekről szóló döntéshozást is. Ebből persze nem következik, hogy a kapitalista piacgazdaság diszfunkcióinak kezelése a liberális demokrácia megtagadását, vagy akár meghaladását követelné meg. A részvételi intézmények átalakítása, kiterjesztése például nem tenné szükségképpen illiberálissá a demokráciát – a Kis által használt értelemben semmiképp. Ugyanakkor komolyan fontolóra kell vennünk, hogy a jelenkor politikai-gazdasági válságai – nem szólva más, például ökológiai válság-

## MEGFIGYELT TÁRSADALOM

### Huhák Heléna

Megfigyelés másképp.

Házi agitáció és egy angyalföldi tanácsstag lakólatogatásai

### Somogyvári Lajos

Az 1949-es választások amerikai szemmel.

Nagykövetségi útbeszámoló a vidéki Magyarországról

### Slachta Krisztina

Láthatatlan eriszak. Az állambiztonsági szervek láthatatlan jelenlétének erőterei és ellenségekpeinek rendszere – értelmezési és elemzési lehetőségek

### Vörös Géza

Apácák a politikai rendőrség célkeresztjében, avagy mennyit ér egy lehallgató készülék?

### Soós Viktor Attila

„Ék” fedőnevű konspirált lakás a hírszerzés szolgálatában

### Murai András – Németh Brigitta

„A rendszer rajtuk tartotta óvó szemeit”.

Megfigyelések az egykori Gulag-rabok körében

### Pap Péter István

Kijelölt és önként vállalt kényszerpályák.

A József Attila Kör és a hatalom, 1983–1986

### Csatári Bence

„Szia Gábor, hogy vagy?” A kádári könnyűzenei élet állambiztonsági megfigyeltjeinek és megfigyelőinek attitűdjei jelenkori narratívák tükrében

### A Korall szerkesztőségének elérhetőségei:

[terjesztes@korall.org](mailto:terjesztes@korall.org), [korall@korall.org](mailto:korall@korall.org), [www.korall.org](http://www.korall.org)  
1113 Budapest, Valkói u. 9.

Előfizetési szándékát kérjük, jelezze a szerkesztőségnek,  
és valamennyi idej számunkat postázzuk Önnek.

Az éves előfizetés ára 4500 Ft, egy szám ára 1250 Ft.

Soron következő

2020. évi tematikus számaink

80. A tudomány intézményei és a társadalom  
a 19–20. században

81. Vagyon – vagyonosodás

82. Tisztálkodás, egészség(ügy), fürdőkultúra

gokról – olyan intézmények létrehozását követelhetik meg, amelyek – bár nem nyugszanak illiberális elveken – jelentős mértékben különböznek a XX. század végének alkotmányos demokráciái intézményeitől.

Kis sem ez utóbbi lehetőséget, sem a demokratikus politika jövőbeni fejlődésének lehetséges útjait nem tárgyalja ennél részletesebben. Így eldönthetetlen, hogy a kötet mennyiben az alkotmányos demokrácia azon múlt századi intézményeinek védőbeszéde, amelyek a harmadik köztársaság demokratikus berendezkedésének is mintául szolgáltak – azaz krédó a felbomlóban lévő liberális-demokratikus status quo mellett –, és mennyiben felhívás ezen intézmények alapvető újragondolására, amely bár elfogadja, hogy a liberális demokráciát megalapozó erkölcsi és politikai elvek továbbra is érvényesek, de azt is belátja, hogy a jelenlegi gazdasági, politikai és társadalmi helyzetben jelentős intézményi innováció árán lehet csak érvényre juttatni őket. Az *Alkotmányos demokrácia* mindkét értelmezést lehetővé teszi, ám épp ezért végső soron adós marad azzal, hogy választ adjon a XXI. századi demokratikus politika néhány alapvető kérdésére, például, hogy a liberális demokrácia válságának kialakulásában milyen szerepet játszottak – alkalmasint a kapitalista piacgazdasággal való összefonódásból eredő – strukturális gyengeségei, és hogy a demokratikus politikának a jelenkor válságos körülményei között a múlt századi liberális-demokratikus állapotok *restaurálására* kellen-e irányulnia, vagy ellenkezőleg, sokkal inkább az intézményi *innovációra*.

Kis János könyve mindazonáltal rendkívül jelentős elméleti munka, amely nagyban hozzájárul a liberális demokrácia elvi alapjainak tisztázásához. Meggyőzően bírálja az illiberális demokrácia fogalmát és a korlátok nélküli többségi elvet, és így érvényes választ ad számos kihívásra, amellyel a liberális demokrácia ma szembesül. Ezek az eredmények nem csupán a politikafilozófia, de a napjainkban zajló magyarországi és globális politikai folyamatok szempontjából is relevánsak. Ma, mikor a demokratikus politikát minden oldalról támadások érik, egyre sürgetőbben vetődik fel a kérdés – mind a filozófus, mind a politikus és az állampolgár számára –, hogy miben áll pontosan a demokrácia ideálja, mi mellett kötelezik el magukat a demokrácia hívei, mivel járulnak hozzá a demokrácia védelméhez, és mivel rombolják azt. E kérdések végiggondolásához az *Alkotmányos demokrácia* kiváló kiindulópontként szolgál. □